

О. Б. Коваленко
(Чернігів)

ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII СТ. У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ В. Л. МОДЗАЛЕВСЬКОГО

Переважна більшість наукових праць В. Л. Модзалевського (1882—1920), як відомо, присвячена історії Лівобережної України другої половини XVII—XVIII ст. Однак витoki політичних та соціально-економічних процесів, які зумовили особливості історичного розвитку Гетьманщини, дослідник цілком слушно вбачав у подіях Визвольної війни. Почати з того, що перу В. Л. Модзалевського належить кілька нарисів про сподвижників Б. Хмельницького — А. Ждановича, М. Пушкаря, М. Небабу, опублікованих в «Русском биографическом словаре». Доля останнього з них, чернігівського полковника М. Небаби, здається, особливо зацікавила В. Л. Модзалевського. На одному із засідань історичної секції Українського наукового товариства у Києві в 1918 р. він виступив з доповіддю «Мартин Небаба, полковник чернігівський: Біографічні відомості». Рукопис студії було підготовлено до друку, але сліди його згодом загубилися, і розшукати рукопис, на жаль, не поталанило. Значний фактичний матеріал про діячів Хмельниччини наведено і у

чотири томному «Малоросійському родословнику» В. Л. Модзалевського (заключний п'ятий том цієї капітальної праці залишився неопублікованим). Персоніфікований підхід ученого до історії Визвольної війни цілком відповідав його поглядам на минувщину. У життєпису будь-якої людини, на думку В. Л. Модзалевського, немовби сфокусовані колізії епохи, тому її справжнє студювання «тільки і можливе шляхом детального вивчення біографій окремих... діячів».

Відомий археограф, В. Л. Модзалевський ввів у науковий обіг багато джерел з історії Визвольної війни. Насамперед, це два універсали Б. Хмельницького 1649 і 1651 рр., що мали захистити від «сваволі» лубенських козаків маєтності Мгарського монастиря. Вони опубліковані на сторінках «Киевской старины» (1906. — № 3—4). Невелику за обсягом добірку документів тієї буремної доби В. Л. Модзалевський видрукував у «Трудах Черниговской губернской архивной комиссии» (Чернигов, 1913. — Вып. 10). До неї увійшли два універсали Б. Хмельницького, надані шляхтичеві С. Снетинському 29 грудня 1648 р. та чернігівському війну І. Скіндеру 8 листопада 1649 р., а також кілька купчих на земельні угіддя та млини 1652—1657 рр. Зауважимо, що опубліковані В. Л. Модзалевським документи характеризували принципові заходи політики гетьманського уряду й свідчили про його ставлення до православної української шляхти, духівництва й міщанства. Відбір саме цих документів до друку не можна вважати випадковим. Особливу увагу В. Л. Модзалевський, як правило, зосереджував на «внутрішній» історії Визвольної війни, тобто на соціаль-но-економічних зрушеннях, які сталися за часів Хмельниччини й вплинули на подальший розвиток українського суспільства.

Слідом за своїм видатним попередником О. М. Лазаревським, «ранній» В. Л. Модзалевський упевнено стверджував: натоді були цілковито знищені не тільки велика земельна власність, але і «соціальні перетинки, що розбивали народ на стани». Старий лад, за його словами, було «скасовано козацькою шаблею», усі суспільні верстви злилися у єдину «демократичну» спільноту, а земля фактично перейшла у власність тих, хто її обробляв. Але факти далеко не завжди підтверджували проголошені положення. Тому В. Л. Модзалевський змушений був визнати, що монастирі й православна українська шляхта, які підтримали Б. Хмельницького, в багатьох випадках зберегли в ході військових подій

власні володіння. Очевидно, це змусило дослідника більш критично підійти до поглядів О. М. Лазаревського з цього питання. Згодом він стверджував: «...У північній частині Гетьманщини (полки Стародубський, Чернігівський, Ніжинський) буря, яку підняв Хмельницький, не змела колишні порядки остаточно, і на їхньому ґрунті швидко народилася з козацтва, колишньої шляхти і землян родова старшина, яка утримала за собою свої маєтності». Натомість на півдні Лівобережної України, як гадав В. Л. Модзалевський, аналогічний процес відбувався набагато повільніше внаслідок відсутності — з огляду на постійну татарську небезпеку — «особливого економічного сенсу володіння землею», слабкого контролю з боку гетьманського уряду на цих віддалених теренах і значного впливу сусіднього, завше «бунтівного» Запорожжя.

Однією з ключових проблем історії Гетьманщини В. Л. Модзалевський вважав утворення «нового правлячого стану» або нової соціальної та політичної еліти (згідно сучасної термінології). Користуючись традиційним інструментарієм генеалогічних досліджень і новітнім для того часу просопографічним методом, учений на великому фактичному матеріалі виявив початок цього тривалого процесу. Ретельно дослідивши «коріння» старшинсько-дворянських родоводів, В. Л. Модзалевський дійшов висновку: панівна верства «повоєнного» українського суспільства сформувалася в результаті диференціації чи «переродження» козацтва, а також з представників православної шляхти і заможного міщанства. Саме це мав на увазі історик, коли доводив походження нової суспільної еліти з глибин «народної маси у найширшому розумінні цього слова». Одним з перших в українській історіографії В. Л. Модзалевський порушив питання про необхідність вивчення соціально-психологічних чинників історичного процесу. Дослідити повсякденне життя «наших предків, — наголошував він, — їхню психологію, коло інтересів, взаємовідносини, боротьбу між собою... значить вивчити епоху повною мірою, зрозуміти її й осмислити».

Отже, численні праці В. Л. Модзалевського містять важливі факти і тлумачення з різних, часом малодосліджених аспектів історії Визвольної війни українського народу середини XVII ст. Тому поглиблене вивчення наукової спадщини В. Л. Модзалевського, без сумніву, значно розширить наші уявлення про цю справді вікопомну подію вітчизняної минувшини.